

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/3

**БЕОГРАД
1980.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

Јован Суботић као граматичар (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	95—106
О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	107—114
О дефиницијама у Речнику САНУ (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	115—128
Нека размишљања о класификацији и о промени глагола у савременом српскохрватском језику (ТАТЈАНА П. ПОПОВА)	129—138
Још о класификацији српскохрватских глагола (МИТАР ПЕШИКАН)	139—146

Језичка култура

Нека размишљања о стандардизацији нашега језика (АСИМ ПЕЦО)	147—152
Бринемо ли се довољно о језику (ДРАГО ЂУПИЋ)	152—161
О значењу придева <i>йисмен</i> (АСИМ ПЕЦО)	161—163
Дистинктивна вредност придевских облика <i>йисан</i> , <i>йисани</i> и <i>йисмен</i> , <i>йисмени</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	163—169
Једна непотпуна синтагматска детерминација (ДРАГО ЂУПИЋ)	169—172
Језик песника (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	172—173
О неким питањима из области норме књижевног језика (уз прилог Ј. Моловића) (СЛОБОДАНКА БОШКОВ)	173—177

О ГРАМАТИЧКОЈ ИНФОРМАЦИЈИ И СЕМАНТИЧКОЈ ИДЕНТИФИКАЦИЈИ У ВЕЛИКОМ ОПИСНОМ РЕЧНИКУ

1. Говорићемо о универзалној структури¹ великог описног речника, о универзалном речнику тога типа и његовој реализацији у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.

2. Структура се речника, условно речено, дели на леву и десну страну. Леву страну чине лексичке јединице, речи односно одреднице² поређане по азбучном реду. Десну страну чини текст са потребним информацијама и идентификацијама, као и са примерима употребе речи у језику којима се потврђују дате информације и идентификације односно дати показатељи и дефиниције.

3. Проблем формирања леве стране речника, речничког фонда који ће бити обухваћен, у великим описним речницима теоријски не би требало да постоји³; крајњи је циљ да број речи одговара целокупном лексичком богатству датог језика⁴. Тако је и у Речнику САНУ. Разумљиво

¹ Под универзалном структуром у теорији лексикографије подразумева се научна идеализација одређеног типа речника заснована на његовим реалним карактеристикама. (Исп., нпр., П. Н. Денисов, Об универсальной структуре словарной статьи, Актуальные проблемы учебной лексикографии, Москва 1977, 205).

² Термин уобичајен у колективу који израђује Речник САНУ.

³ Практично овај проблем ипак постоји. Нпр. — у којим случајевима трпни глаголски придев заслужује издвајање из глаголске у придевску категорију, тј. када га треба дати као посебну одредницу (Исп. о овоме В. В. Виноградов, Лексикология и лексикография, Москва 137 259); или — када извесне синтагме сматрати сложенницама (у случајевима када то правописном конвенцијом није решено). И још је много сличних питања.

Такође се овај проблем јавља и при формирању фонда фразеолошких јединица, које се као посебна врста одредница дају уз „носећу“ лексему као одредницу у речнику. Односно проблем је у идентификацији онога синтагматског или реченичког обрта који се у лексикографији сврстава у фразеолошке изразе. (В. о овоме А. И. Молотков, Основы фразеологии русского языка, Ленинград 1977, посебно стр. 19—26).

⁴ Богатство лексичког фонда зависи од богатства прикупљене грађе и практичних могућности за њено даље попуњавање. Речник САНУ, који ће када буде готов имати око 30 томова, или чак и који том више, према прорачунима који се сада могу извршити садржаваће фонд од 400 000 до 450 000 речи (вероватније ближе другој

је да се и у универзуму, и у конкретном речнику може радити само о ближој или о даљој реализацији овога циља, односно у идеалном случају о асимптотском приближавању овоме циљу.

Графичко обликовање леве стране речника већ доноси извесне проблеме и дилеме. У Речнику САНУ одреднице се дају у књижевном облику (тако је и у речницима других језика тога типа) и са акцентом који одговара акценатском систему књижевног језика уз указивање и на акценатске промене у парадигми (уколико је то потребно или договорено)⁵.

Извори података на основу којих се овакво графичко обликовање врши за лексикографе су: постојећа књижевнојезичка норма и правописна конвенција, акценатске студије, други речници и лексикографски приручници, подаци из грађе, анкета и сл. (који сви заједно нити пружају, нити могу пружити потребне податке за сваку конкретну реч коју овако велики речник садржи, те је постојање неадекватних или непотпуних решења у лексикографији овога типа неминовна реалност)⁶. Дакле, теоријски концепт давања леве стране речника у апсолутној је зависности од развоја других лингвистичких дисциплина.

4. Десну страну речника чини све друго што је у речнику дато; а то је, наведимо редом, показатељ граматичке категорије, податак о етимологији, квалификатор употребне и стилистичке вредности речи (уколико дата одредница има ограничења у том погледу), информација о синтаксичкој позицији речи (уколико је она у било чему специфична), семантичка идентификација дата у облику лексикографске дефиниције (или у облику лексикографског система дефиниција) и, на крају, потврде (из књижевних дела, из часописа, новина, из збирки речи, из енциклопедија, лексикона и др.) које сведоче о већ датим подацима.

5. Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно. Нпр. у Речнику САНУ ознака рода (м, ж или с) уз одредницу показатељ је и граматичке, именичке категорије речи; квалификатори

цифри). (Исп. М. Пешикан, Наш књижевни језик на сто година послје Вука, Београд 1970, 153. и Трећина посла на изради великог Речника САНУ, Наш језик, XX књ., 11—22).

⁵ И још нешто. Једна је од могућих замерки и ова: зашто се покрајинске речи дају у књижевном облику, са књижевним акцентом. Један је од могућих одговора, а били бисмо склони да то буде наш: прво, зато што се цела лева страна великих описних речника увек даје у систему књижевнојезичке норме, друго, покрајинска реч може бити везана за различите покрајине, са различитим акценатским системом, треће, зато што и многе друге речи, сем покрајинских, припадају лексичком фонду покрајинских говора (а дате су с књижевним акцентом), четврто, зато што би специфично графичко обликовање речи могло утицати на евентуални, и у језику, посебно нашем, увек добро примљени транзит речи из дијалеката у општи језички фонд, и пето, зато што се покрајински акценат, по правилу, даје у потврди, у примеру.

⁶ Још су стари лексикографи знали да је „чиста наука сувише танка за решење животних задатака“ у лексикографији (S. Johnson, *The plan of a dictionary*, London 1747, 4—5)

свр. и несвр. (= свршеност и несвршеност) указују на глаголску категорију речи⁷; ознаке, пак, прил. (= прилог), предл. (= предлог), узв. (= узвик) и сл. директни су идентификатори у овоме смислу. Ако се реч одређене категорије у језику јавља и у другој функцији, и то се у речнику обележава; нпр. предлог *до* у српскохрватском језику може имати и везничку и прилошку функцију и то је у Речнику САНУ и означено (в. предлог *до*, значења под т. 10.а. и 11).

6. Давање података о етимологији речи, иако је један од не најважнијих задатака великог описног речника, доноси лексикографима више дилема. Рећи ћемо неке од њих (без намере да дођемо до правих решења): једна је — да ли за стране речи, позајмљенице као податак о етимологији наводити језик из кога је преузета реч или језик из кога је потекла реч (у првом случају питање је да ли постоји могућност, и на основу чега, да се одреди тај језик, а у другом случају лексикографи једнога језика преузимају задатак етимолога другога језика); друга је — шта чинити са речима за које се може претпоставити и ономапојејско и странско порекло (исп. српскохрватско *галама* и турско *ağlama*); трећа је, и практично тешко решива, — да ли лексикографи великог описног речника једнога језика треба само да се користе постојећим етимолошким речницима и етимолошком литературом или треба да, уколико ту нема довољно података, преузму улогу лингвиста-етимолога, преузму задатак посебне лингвистичке дисциплине. Што се, пак, универзалног великог описног речника тиче, могло би се начелно рећи ово: за речи странског порекла које су резултат културног, политичког и др. утицаја једнога, обично суседног језика наводити као етимолошки податак реч из тога језика (такве су речи у нашем језику бројни турцизми, германизми, талијанизми, чија и регионална распрострањеност сведочи о оваквом утицају), за интернационалне речи, макар у језик дошле посредством одређене језичке културе, наводити као етимолошки податак реч из изворног језика (за српскохрватски језик, као и за др. европске језике, по правили су то грчке, латинске или арапске речи). Овакав је, углавном, поступао и у Речнику САНУ (сем у првим објављеним књигама).

7. Квалификатори употребне и стилистичке вредности стављају се уз речи маркиране било у погледу ширине употребе, било у погледу стилистичке специфичности (немаркиране речи, значи, припадају општем лексичком фонду). Дакле, ови квалификатори одређују тип језика коме речи уз које стоје припадају. Нпр. — неке се речи (или само нека од њихових значења) везују само за књишки или песнички језик, неке за покрајинске, дијалекатске говоре, неке за научно-технички језик одре-

⁷ У теоријској лексикографији посебна се пажња посвећује видској квалификацији глагола. Исп., нпр., С. А. Кузнецов, Аспектуальная характеристика глаголов в толковых словарях русского языка, Современность и словари, Ленинград 1978, 112—121. и В. Н. Цыганова, Префиксальные глаголы с показателями краткости в семнадцатитомном словаре, исти зборник, 122—131.

ђене дисциплине, неке су застареле итд., и све то мора бити означено договореним начином. (У Речнику САНУ таквих је квалификатора стотинак).

8. Информацијом о синтаксичкој позицији речи дефинишу се синтагматске карактеристике једне од компонената парадигматског значења речи⁸, и то дефинишу се само оне синтагматске карактеристике речи које су било по чему необичне, особене за општи лексички парадигматско-синтагматски тип коме реч припада. Нпр. глагол *држати* само у синтагмама типа *држати до некога, нечега* (односно у старијем језику и у синтагмама типа *држати за некога, нешто*) може имати значење *иридавати важност* (некоме нечему), *имати високо мишљење*; *смањати као значајно, полагати* (на нешто). У Речнику САНУ ово је и означено испред дефиниције. Или, наведимо још који пример, цела тематска група глагола са општим мобилним значењем транзитивног типа (глаголи *вршећи, завршајући, закрпајући, завињући* и сл.) једну од својих семантичких компонената — *мењати (променићи) положај у границама исписга места* — остварује у синтагматском споју и са акузативом и са инструменталом, о чему у Речнику САНУ и постоји информација (в. глаголе *вијлајући* (I,3), *вршећи* (I,2a), *завршајући* (I,2), *завињући* (I,2) и др.).⁹

Информација о синтаксичкој позицији посебно је значајна за речи чија је семантика општега типа (као што су глаголи *бићи, имати*), затим

⁸ О лексиколошким парадигматским и синтагматским односима исп. нпр. М. Д. Степанова, *Методы синхронного анализа лексики*, Москва 1968, 76—79; Д. Н. Шмелев, *Очерки по семасиологии русского языка*, Москва 1964, 128—212.

⁹ Овде би се могло поставити питање обележавања глаголског рода посебним квалификаторима или на који други начин. Што се тиче описних речника словенских језика једно им је заједничко — ни у једноме од њих глаголски род није системски обрађен. Ово је и разумљиво с обзиром на то да је глаголски род у неким случајевима више синтаксичка, а мање лексичка категорија (Исп. М. Стевановић, *Глаголски род и питања у вези с њим*, Глас САНУ CCLI, 6). У неким, пак, случајевима глаголски је род, како смо склонили да га схватимо, више лексичка категорија, лексички потенцијал одређене семантичке реализације. Ово се посебно односи на глаголе код којих је евидентна појава неутрализације глаголског рода, односно код којих је евидентно „брисање граница између прелазности и непрелазности, активности и медијалности, а у оквирима непрелазности и између рефлексивних и нереклексивних облика“ (И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Бгд., изд. Народне библиотеке СР Србије 1975, 206; в. и тумачења ове појаве, као и сродних појава, стр. 227—268).

У вези са овим је и обележавање транзитивности и интранзитивности (било као независне категорије, било као саставног дела категорије рода). Из методолошких поступака спроведених у Речнику САНУ може се закључити да се транзитивност и интранзитивност схватају као елементи лексичког глаголског значења за чије је обележавање довољна (сем у особеним случајевима о којима смо говорили) семантичка идентификација односно лексикографска дефиниција.

О акузативно-инструменталној рекцији овога типа в. М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Бгд. 1954, 102, и Д. Г. Премк, *Акузативне синтагме у српскохрватском језику*, Бгд. 1971, 58—61.

за речи којима се у језику обележавају односи, комуникације (као што су предлози и везници), такође за модалне речи и узвике, а нарочито за речце, чија је семантика у неким случајевима, као, нпр., код речце *ли*, више синтагматског него парадигматског типа.

9. У вези са семантичком идентификацијом у науци се поставља једно опште питање, које би упрошћено формулисано било — да ли је садржај семантичке структуре речи предмет или појам (односно да ли је реч у директној вези с предметом или је та веза индиректна — преко појма)¹⁰. Иако нам није циљ да улазимо у теоријска решавања овога проблема, ипак смо дужни да кажемо своје мишљење. Полазећи са лексикографског становишта долазимо до закључка да садржај семантичке структуре речи није ни појам (што је најубичајеније схватање), ни предмет, већ — *појам са релевантним елементима реализације*. Објаснићемо ово анализирајући нека лексикографска решења парадигматског типа коме је у основи реч *муња*. Дефиниција је првога у лексикографском систему значења речи *муња* — *нагло изражњење атмосферског електричног напона концентрисаног у олујним облацима, израђено јаким варничењем, светлости, најчешће у облику светле сиреле која се сивенасито креће; само варничење, светлећа сирела која је тако наситала, севање; грм, грмљавина*. Само део дефиниције — *изражњење атмосферског електричног напона концентрисаног у олујним облацима* — односи се на сам појам (или на појаву у природи), а остали делови идентификују елементе реализације, и то идентификују оне елементе реализације који су релевантни у лексичком систему. Показаћемо у чему је њихова релевантност. Прва реч у наведеној дефиницији — *нагло* —, као елемент реализације појма *муња* садржи се у делу семантичког садржаја речи *муњевић* дефинисаног као: *који се извршава за крајко време, веома брз; изненадан, неочекиван, нагао; иренићан*, или у ономе који је описан као *брз, силовит, бридак (о духовним појавама)*, или у ономе који је идентификован као *изузетан, велики (о брзини)*. Делови наведене дефиниције — *израђено јаким варничењем, светлости* — и сл. релевантни су за семантичку компоненту речи *муњевић* дефинисану као *бљештав, сјајан*, а део *која се сивенасито креће* — за семантичку компоненту исте речи чија је лексикографска једначина — *извијен, вијугав, змиолик; коврџав*. Поновимо још једном: садржај је семантичке структуре речи, према нашем схватању, појам са релевантним елементима реализације. А садржај семантичке идентификације је идентификација семантичке структуре речи.

10. Семантичка се структура даје у облику лексикографске дефиниције. Права, типична лексикографска дефиниција у универзуму великог описног речника обухвата описни део и синонимску групу речи — као своје константне делове (константна су оба дела или само један од

¹⁰ О различитим мишљењима о овоме проблему (као и литературу о њему) в. К. А. Левковская, Теория слова, Москва 1962, 118—184.

њих, што зависи од лексикографских потреба или језичких могућности). Лексикографска дефиниција може садржати и идентификацију контекстне употребљивости речи (која се утврђује само када је то потребно), као и различите врсте додатних података који се дају као испоређенице.

11. У описном делу лексикографске дефиниције идентификује се семантички садржај речи односно описно се идентификује појам са релевантним елементима реализације. Идентификација се може вршити директно, као што је случај код речи *муња*, или индиректно преко тематски ширег, самим тим и познатијег појма, као, нпр., код речи *гуња*, чија прва дефиниција гласи *део мушке народне ношње, обично сукнени огрџач са рукавима који се носи уместо горњег кайуша* (в. Речник САНУ); првим се делом дефиниције износи шири појам — *мушка народна ношња* — који служи као посредник у идентификацији *гуња* као ужег појма.

12. Синонимску групу лексикографске дефиниције чине речи блиске или исте семантичке структуре (у синонимској групи речи, тако условно названој, може бити и само једна реч). Нпр., прво од значења речи *корујина* дефинисано је у речнику САНУ као *јевршински, шврди слој, ксра*. У овој се дефиницији реч *кора* појављује као синоним речи *корујина*; ово ипак не значи, нити може значити, да су речи *корујина* и *кора* синонимичне према својој целокупној семантичкој садржају, већ значи само да је реч *кора* у неким семантичким остварењима идентична семантичком остварењу речи *корујина*; а која су то семантичка остварења идентификовано је описним делом дефиниције — *јевршински, шврди слој*. Дакле, синонимски је део дефиниције у функцији описног дела; описни део служи као индикатор разумевања, семантичког идентификовања синонима.

13. Дефиниција која се састоји само из описног дела даје се у случајевима када објективне језичке могућности (или субјективне) не омогућавају образовање и синонимског дела. Нпр., исп. дефиницију дату под *коришс* (1а) у Речнику САНУ — *издубљени, обично илџи и дугуљаст суд начињен од дрвета, мешала, камена и др. који служи за њрање рубља, куйање и сл. домаће њишребе*.

14. Дефиниција чији је садржај само синонимски даје се, углавном, из једнога разлога — из потребе сталног старања да се економише с простором, и, углавном у два случаја — када постоји довољан број речи у општем лексичком фонду синонимичних с одредницом (под условом да је бар нека од њих већ обрађена у речнику) и када је одредница која се семантички идентификује реч маркирана у погледу ширине употребе (опет под истим условом). За први случај исп. решење дато у Речнику САНУ под *коришс* (1) — *грдишс, њрекоревашс; благо њрекоревашс, ојомљашс*, а за други решење дато под *кориша* (1а) (која је оквалификована као покрајинизам) — *кућа, дом*.

И још једна напомена о међусобном односу синонима. Синоними нису један од другог семантички независни, већ један другом индици-

рају актуелну семантику, односно значења која у овом споју имају. Исп., нпр., разлику између наведене дефиниције *кућа*, *дсм* и претпостављене *кућа*, *зграда*.

15. Идентификација контекстне употребљивости одређује семантичке могућности слагања одреднице с другим речима, тј. одређује семантичка ограничења ове врсте. Нпр. једна од дефиниција придева *злогласан* у Речнику САНУ гласи *који доноси рђаве вести, који наговештава несрећу, злослутан (обично о гаврану у вези са народним веровањем)*; део дефиниције у загради идентификација је контекстне употребљивости. Или — дефиниција дата уз придев *злогледан* гласи *који одражава злурадост, злобу (о очима, о погледу)*; део у загради одређује могућност слагања придева *злогледан* само са речима *очи*, *поглед*. Изостанак идентификације контекстне употребљивости речи значи њену немаркираност те врсте, значи слободну могућност употребе у границама постојећих семантичких система у језику.

16. Испоређенице дате на крају дефиниције имају смисао најразличитијег додатног упућивања на информације и идентификације дате (или претпостављене) уз реч са којом се одредница испоређује. Нпр. — уз дефиницију *онај који је љивикнуо на борбу, на рај, сирман да љогине, рајборан човек; онај који се одликује храброшћу, јунак* дату у Речнику САНУ за једно од значења речи *крвавац* стоји као испоређеница *крвав* (2), којом се скреће пажња на семантичку везу с одређеним значењем придева *крвав*. Или — уз дефиницију дату за реч *злословље* стоји као испоређеница реч *злословије*, којом се упућује на рускословенски творбени модел истога типа.

17. Осим овога основног типа лексикографских дефиниција у универзуму великог описног речника јављају се и дефиниције друкчијег модела (али истога идентификационог садржаја) — нпр., дефиниције типа *в. одређену реч, одређено значење* или типа = *одређена реч* и др.; оне су методолошки условљене конвенцијама услојеним за сваки конкретни речник посебно; из тога разлога овом се приликом на њима нећемо задржавати¹¹.

18. Примери дати иза дефиниције потврде су датих информација и идентификација о речи — одредници и сведочанства о њеном функционисању у језику.

19. Да сведемо оно што смо већ рекли. Садржај универзума великог описног речника чини: попис речи које речник обухвата (теоријски

¹¹ Да узгред поменемо и случајеве у којима дефиниција потпуно изостаје. Узрок је овоме недовољан број потврда, података на основу којих би се могла дати лексикографска семантичка идентификација (исп. у Речнику САНУ, нпр., речи *кврџе*, *криж* (6), *крижар* (5)). Међутим, рецимо и то, и у оваквим случајевима речник типа тезауруса испуњава минимум свога задатка — већ само уношење речи у речник, њено презентирање јавности значајно је само по себи.

неограниченог обима) — лева страна речника и граматичке, стилистичке и сл. информације и семантичке идентификације (лексикографска дефиниција), као и примери којима се ово потврђује — десна страна речника. Садржај је лексикографске дефиниције, према нашем мишљењу, идентификација појма с релевантним елементима реализације (релевантним за парадигматски тип коме реч припада)¹².

Д. Горџан-Премк

¹² Семантичка идентификација даје се на основу семантичке вредности речи у друштву које је носилац језика и на основу истина прихваћених у том друштву. Дакле, лексикограф је само посредник између колективног и индивидуалног носиоца језика (Исп. J. Dubois, C. Dubois, Introduction à la lexicographie: le dictionnaire, Paris 1971, 49—56 и руски превод једног од поглавља ове књиге у зборнику Актуальные проблемы учебной лексикографии, Москва 1977, 38—51).